

„ОТ ДВЕТЕ СТРАНИ НА БАЛКАНА“ – ИСТОРИЧЕСКИ, ФОЛКЛОРНИ И ЛИТЕРАТУРНИ РАКУРСИ

ОБРАЗЪТ НА НЕСРЕТНИКА В ИДИЛИИТЕ НА ПЕТКО Ю. ТОДОРОВ

Адела Бартошкова
Карлов университет в Прага

д-р Ярослав Отченашек
доц. д-р Гинка Бакърджиева

Петко Ю. Тодоров е роден на 26.09.1879 г. в китното балканско градче Елена. Очарованието си от дивната природа на родния край и от народната словесност даровитият писател претворява в лиричните си идилии и драми, които го открояват като един от изтъкнатите представители на българския неоромантизъм и импресионизъм.

В периода на зараждащия се модернизъм през 90-те години на XIX в., когато проявленията на новата културна, литературна и естетическа ориентация стават все по-видими, Тодоров е юноша, върху когото европейският духовен кипеж несъмнено оказва въздействие. Той става участник в процеси, довели не само до обичайната смяна на поколенията, но и до съществен естетически прелом – до все по-нарастващ превес на универсалния, хуманистично-личностен модел над етноцентричния, патриотично-възрожденски модел (Černý 2018: 46–47).

Творческият път на П. Ю. Тодоров до голяма степен отразява трансформациите в българската литература през този период. Младият автор бързо се дистанцира от ранните си социално ангажирани произведения и все повече се идентифицира с постулата на модернизма, според който литературата не трябва да обслужва обществено-политически цели, нито да се занимава с ефимерни делнични теми. Точно обратното, тя трябва да се отвори към по-висши идеи, към значими проблеми за личността и човешкия дух, да акцентира не върху социалната, а върху естетическата функция, да предизвиква естетическа наслада.

По време на престоя си в Берлин и Лайпциг (1899–1904), където следва литература, П. Ю. Тодоров е повлиян от индивидуалистичната философия и идеалистичната естетика. Посещава също Прага, Варшава, Лвов (1902), за да събира материали за дисертацията си (Nováková 1978: 434). Тогава написва голяма част от идилията си, които се отличават от ранните му социални разкази с универсалност на идеите, с нов сюжет, персонаж и символика (Сивриев 2009: онлайн). Началото на този поврат бележи творбата му „Певец“, публикувана на страниците на сп. „Съвременен преглед“ през 1899 г. Чрез нея П. Тодоров открива своята тема за индивидуализма, като очертава характерния за произведенията си образ – несретника (Ракъовски 2008: онлайн).

В началото на XX в. П. Тодоров се включва в кръга „Мисъл“ и публикува в едноименното списание, издавано от Пенчо Славейков и Кръстьо Кръстев. Списанието търси нови пътища за развитието на българската литература и излиза през периода 1892–1907 г. (Hronková 1983: 143–144).

Творчеството на Петко Ю. Тодоров е силно повлияно от фолклора, от който черпи мотиви, сюжети, художествени средства както за своите идилии (събрани в самостоятелно издание през 1908 г.), така и за пиесите си, възприемани като първия успешен опит да се създаде българска национална драматургия. „Оригиналноста му се крие в това, че не копира фолклора, не го преработва или използва повърхностно, а

подобно на Ботев или Славейкови баща и син развива и задълбочава народните песни, вписвайки в тях ново съдържание.“ (Черни 2014: 18).

Силно впечатление прави стилът на изображение в идилияте на П. Тодоров. Той се отличава с характерни детайли, обрати и паралелизми. Интересът на автора към фолклорните сюжети произтича не само от любовта му към народното творчество, но и от търсенето на различен подход при изграждането на образите и конфликтите. „Петко Тодоров търси неизменното у индивида, опитва се да открие духовните измерения у личността, представена в своята болезнена и напрегната вътрешна драма“ (Янев 2015: онлайн). Представя отчуждението на индивида от обществената среда, като акцентира върху душевните терзания и разочарованието на героя от сблъсъка му с действителността. Едновременно с това Тодоров се стреми да вникне в живота на народа и да проумее неговата душа (Vilinskij 1933: 17).

Името на българския модернист се появява за първи път в чешкия печат през 1902 г. (Черни 2014: 13). Поводът е драматургичният дебют на П. Ю. Тодоров с пиесата „Зидари“, за която журналистът и българистът Ян Вагнер (1856–1905) публикува рецензия в авторитетното списание „Словански прешлед“ [*Slovanský přehled*]¹. Вагнер оценява пиесата като принос в българската драматургия, като между другото изтъква, че Тодоров не е начинаещ творец и някои от произведенията му (има предвид идилияте) вече са преведени на немски език (Ibid., 13).

Идилията на П. Тодоров са превеждани на чешки език предимно от писателя, журналиста и фолклориста Карел Хандзел (1885–1948). През периода 1913–1915 г. са публикувани десетина от тях (Ibid., 22).

Ще спра вниманието си върху някои от идилията на Петко Тодоров, които според мен репрезентират както творческия натюрел на автора, така и рецепцията му в чешка среда. Свързващото звено между тях е злощастната участ на главните герои, които по един или друг начин нарушават патриархалния ред и биват изтласкани в периферията на селската общност.

В идилията „Нехранимайка“ (чеш. *Samorost*, Todorov 2024a²) се третира проблемът за моралните принципи и тяхното отстояване. В основата на конфликта е социалната несправедливост, породена от своеволието на кмета, и бунтът на Стоян срещу безпавието. Съселяните му също негодуват, но когато пристига началникът, за да разреши спора, всички страхливо се изпокриват. Горчив житейски опит се крие в думите на дядо Милан, който безуспешно се опитва да вразуми непокорния си син:

– *Гарван гарвану око не вади, синко... – смекчи се най-подир закоравяло в гняв бащинско сърце и додаде, – ами язык ти за младините! Теб ли остана да се разправяш?*

– *Като се теглят до един настрана! Аз излязох – барим един да се застъпи за селото!...*

– *Че кой те кара да се застъпваш – впери очи дядо Милан в Стояна. – Кой те кара? Не видиш ли, те сами те не рачат. За кого се застъпваш ти.* (Тодоров 2003: 58–59).

Противопоставяйки се на кмета, Стоян е нарушил статуквото и е предизвикал смут в селото. Затова всички си отдъхват, когато началството решава да го прати войник, най-сетне в селото ще настъпи спокойствие. Омерзен от страха и примирението

¹ Wagner, J. П. Ю. Тодоров: Зидари. // *Slovanský přehled*, 4, 1901–1902, 443.

² Благодаря на доц. М. Черни за ценните препоръки и предоставените в ръкопис преводи на идилията „Нехранимайка“ (Todorov 2024a) и „Над черкова“ (Todorov 2024b).

им, Стоян заминава, без да изпитва жал и тъга. Загрижен е единствено за стария си баща, който ще остане съвсем сам.

Отношението *личност – колектив* се разглежда и в идилията „**Гусларева майка**“, (чеш. *Guslarova matka*, Todorov 1947).

Основна фигура в повествованието е баба Гена, майка на няколко деца, които вече са задомени. Но макар че всички я почитат и уважават, тя се чувства нещастна. Най-малкият ѝ син Нено, вместо да си намери невеста, е тръгнал да обикаля света с гуслата си. Ролята, отредена на жената в традиционния селски бит, е да бъде майка и грижовна стопанка. Тези представи въплъщава Гена, която болезнено преживява отсъствието на сина си и страда заради нарушената цялост на семейството.

На една седянка в къщата на баба Гена момите запяват песен за Нено. В нея се разказва как гусларят и другарите му попаднали на цигански катун и отишли при врачката, за да разберат какъв им е късметът. Циганката разкрила на Нено, че той ще весели всички, но него самия никои не ще развесели. Така и станало. Щом засвирел, се извивали кръшни хора, навсякъде носел радост, но той самият не изпитвал радост. Не се задомил, предпочитал да скита на воля. Съчинил песен, която описва живота му:

*Цигулар къща не гледа,
цигулар свои не храни!
Цигулар пита-разпитва
де има моми хубави
и върла бистра ракия...*

(Тодоров 2003: 78)

Обикновеният селски живот с цикличния си ритъм е неприемлив за Нено и затова поема по широкия свят. Бягството от родовата затворена среда е акт на свободната му воля. В тази връзка С. Вилински отбелязва: „Те смятат, че откъсването от човешкия колектив е условие за осъществяването на стремежа им към свобода. Не връзката с хората, а усамотението може им осигури свободен живот.“ (Vilinskij 1933: 46).

В идилията „**Несретник**“ (чеш. *Tulák*, Todorov 1914) също се разглежда проблемът за екзистенциалната самота на човека, избрал волния живот пред семейната обвързаност.

Главният герой Бойко, подобно на гусларя Нено, се чувства потиснат у дома. Момъкът трудно се задържа на едно място и предпочита да скита. Когато баща му умира, роднините му разграбват къщата и незаслужено изливат злобата си върху него. Дълбоко огорчен, Бойко напуска селото, тръгва с биволите си след керванджиите.

Докато скита по пътищата, се озовава в село Стърмен. Там среща Койка, която го привлича с красотата и благия си нрав. А когато Бойко, отдаден на блянове, засвири на свирката си, всички се унасят по напева. Бащата на Койка предлага на момъка да им помогне в жътвата. Бойко приема, но не издържа на усиления труд и без да се сбогува, хваща пътя с биволите си. Тежи му, че е постъпил така, иска му се да се върне и да се извини, но не го прави.

След време Бойко си припомня думите на стария керванджия и осъзнава несретната си участ: „*Живот ли е то тъй вън-света, никои да те не познава и ти никого да не знаеш. Да няма нито кой да ти се радва, ни ти за кого да пожалиш.*“ (Тодоров 2003: 104). И решава да навести Койка. По пътя, недалеч от селото среща воденичаря, който му казва, че се прибира от сватба. Сватбата на Койка. Бойко остава сам с болката си от неосъществената любов.

Идилията „Над черкова“ (чеш. *Nad kostelem*, Todorov 2024b) е оригинална интерпретация на мотива за обречената любов. Милчо и Янка са кум и кумица, но неудържимо се влюбват. И църквата, и хората ги осъждат, защото са престъпили забраните. Когато двамата влюбени умират, попът не разрешава да ги погребат един до друг. Остават разделени от старата селска черква. Но става чудо. Над гроба на Милчо израства зелен бряст, а над Янка – тънка топола³.

И докато пролетес скришом едва надзъртаха през черковната стряха да си кимнат, сега бряста разпери волно клони над покривът и тополата извиши, сякаш с върхове небото ще стига. Сгуши се между тях старата селска черкова. Мирно задрямалите край нея кръстове и кулите се спогледаха: приживе що ги не оставиха да сторят, сега те, лудите млади, сами си чинат, без никого да дирят. (Тодоров 2003: 36).

В приносната си монография С. Вилински отбелязва: „Над черкова“ е една от най-хубавите му идилии, тя представя характерния за творбите му начин на изображение. В нея ясно се вижда как природното описание служи като декор за сюжета на идилията.“ (Vilinskij 1933: 38).

Персонафицираните образи създават неповторима атмосфера и придават емоционална дълбочина на творбата. Надгробните плочи одумват влюбените и не им дават покой, както приживе са злословили съселяните им. Тъмната нощ е закрилица, която бди над влюбените. Месецът е загадъчен персонаж, който безмълвно наблюдава нощния пейзаж. Подобно на църквата, той сякаш надзирава влюбените заедно със звездите, пред чиито зорки очи нищо не може да убегне.

Сплетените клони на бряста и тополата са метафора за сливането на душите на двамата влюбени, които остават завинаги свързани. Любовта им е толкова силна, че превъзмогва и църковната институция (дърветата се извисяват над черквата), и преходността на човешкото битие (любовта тържествува над смъртта).

Всеки от главните герои в представените идилии е посвоему *несретник*. На никого от тях не му е било отредено щастие. Орисията на гусларя Нено е да радва другите, но той самият да не изпита радост. За разлика от него керванджията Бойко до голяма степен сам е виновен за самотата си, тъй като твърде дълго не знае какво иска от живота. Милчо и Янка са низвергнати от общността заради грешната си любов. Само дърветата, израснали над гробовете им, съхраняват спомена за двамата влюбени. Несретник е и Стоян, който единствен в селото възроптава срещу неправдата, но е наказан да служи войник. Във всяка от тези идилии главният герой се откроява сред колектива, той е различен, „чужд сред свои“ и остава неразбран. В основата на конфликта е контрастът между традиционния бит в рамките на патриархалното семейство и свободолубието на действащите персонажи. Общата черта на тези непримирими герои е силният им дух, но и тяхната самотност. Авторът става изразител на младите мечтатели и техния копнеж за свобода, любов и щастие.

Образът на несретника е въплъщение на личностите, които търсят смислен живот, но не успяват да го намерят. Неспирното дирене и невъзможността да намерят покой са причина за тяхната самота и нещастие. Тези герои обаче имат едно съществено предимство: не се примиряват с прагматизма на селския живот, отстояват своята индивидуалност и независимост, отказват да се подчинят на установените социални

³ Тъй като чешката дума *topol* е от мъжки род, в превода е заменена с *osika* (бълг. *трепетлика*), която символизира женския принцип.

норми. Вървят срещу течението и следват собствения си път, въпреки че са неразбрани и отхвърлени от обществото.

Своеобразен контрапункт на техните размисли е екстазът на разказвача пред природата. Пасторалните картини се променят със смяната на сезоните. Художественото описание на пленителни гледки и селски пейзажи служи не толкова за конкретизиране на мястото и времето (то е циклично), колкото като декор за разгръщането на сюжета, отразяващ проблемите на личностната идентичност, сблъсъка с традицията и динамичните промени в обществото, което постепенно се отърсва от патриархалните отживелици.

Вътрешната неудовлетвореност на героите на Тодоров произтича от трагизма на житейската им предопределеност. Макар и да е надарен с „ум и сръки“, с „крепки крила на духа“, човек не може „вън от себе си да излезе“, съдено му е „в кожата си да се пражии... и пак ветрове да гони“ (вж. програмната идилия „Орисници“, Тодоров 2003: 6). Именно това съдбовно, неразрешимо противоречие между материя (тяло) и дух (душа) е причина за вечното раздвоение и безпокойство у романтическия герой (Černý 2021: 2).

В идилията си Петко Тодоров вгражда собствената си крилата душевност, своите блянове и копнежи, своето светоусещане и пиетет към изкуството. За жалост, болестта преждевременно покосява творческия му полет. Петко Тодоров умира от туберкулоза на 14 февруари 1916 г. в санаториум в Швейцария. Пет години по-късно тленните му останки са пренесени в България.

Цитирана литература:

Ракъовски 2008: Ракъовски, Цв. Образът на автора и образите на езика. Петко Ю. Тодоров (1879–1916). // *Електронно списание LiterNet*, 20.12.2008, № 12 (109). <https://litenet.bg/publish4/crakiovski/p_todorov.htm>.

Сивриев 2009: Сивриев, С. Модерното повествование в идилията на Петко Тодоров. // *Литературен свят*, 2009, № 6. <<https://literaturensviat.com/?p=6865>>.

Тодоров 2003: Тодоров, П. Ю. *Идилии*. София: Изд. „Захарий Стоянов“, 2003.

Черни 2014: Черни, М. Петко Юрданов Тодоров и Чехия. // Пенчев, Б., А. Истаткова-Иванова (съст.). *Трети международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013 г.* Секция „Българска литература“. Подсекция „Българската литература в европейски и световен контекст“. Том 18. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014, 13–34.

Янев 2015: Янев, К. Модерната идилия на Петко Тодоров. // *Littera et Lingua*. Електронно списание за хуманитаристика, 2015, т. 12, № 1–2. <<https://naum.slav.uni-sofia.bg/liljournal/2015/12/1-2/kjanev>>.

Černý 2018: Černý, M. České kontury první generace bulharské moderny. // *Slavia* 87, 2018, č. 1–3, 45–108.

Černý 2021: Černý, M. *Petko Jurdanov Todorov (1879–1916)* [rukopis přednášky]. Praha, 2021, 8 s.

Hronková 1983: Hronková, D. [dh]. Literární kruh Mysl. // Vlašín, Štěpán (ed.). *Slovník literárních směrů a skupin*. 2., dopln. vyd. Praha: Panorama, 1983, 143–144.

Nováková 1978: Nováková, L. Todorov, Petko Jurdanov. // Dorovský, I. (ed.). *Slovník spisovatelů: Bulharsko*. Praha: Odeon, 1978, 434–435.

Todorov 1914: Todorov, P. J. Tulák [Несретник]. Přel. K. Handzel. // 1000 nejkrásnějších novel světových spisovatelů. Sv. 55. Praha 1914, 71–94.

Todorov 1947: Todorov, P. J. *Guslarova matka* [Гусларева майка]. Přel. Olga Bakardžieva-Baxová. // *Rudé právo* 28, 1947, č. 239, 3, 12. 10.; též *Svobodná země* 5, 1949, č. 45, 714, 6. 11.

Todorov 2024a: Todorov, P. J. *Samorost* [Нехранимайка]. Přel. Jiří Černý a Marcel Černý. [rukopis].

Todorov 2024b: Todorov, P. J. *Nad kostelem* [Над черкова]. Přel. Marcel Černý [rukopis].

Vilinskij 1933: Vilinskij, S. G. *Petko Jur. Todorov (život a dílo)*. Brno: Filosofická fakulta, 1933.

Превод от чешки език: Гинка Бакърджиева